

Tufan Öncesinin Bilinmeyen Atası: Şit

The Unknown Patriarch of Antediluvian Period: Seth

Aynur Çınar

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, Eskişehir, Türkiye,
aynur.cinar@ogu.edu.tr
<https://ror.org/01dzjz04>

Geliş Tarihi/Received: 13.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 08.06.2025
Yayınlanma Tarihi/ Available Online: 15.06.2025

Öz: Kitâb-ı Mukaddes'te Âdem soyunun temsilcisi ve insanoğlunun tufan öncesi atası olarak anlatılan Şit, semitik dinî geleneklerin tarihî anlatılarında büyük bir öneme sahiptir. O, bir ata olarak, hem içinden peygamberlerin, ataların ve kralların çıktığı kutsal soyun atası hem de nebevî karakteriyle kutsal kitap geleneğinin öncüsü kabul edilir. Kutsal metinde hikâyesi çok hızlı ve ayrıntısız olarak verilse de Helenistik dönem Yahudiliğinde büyük bir dinî değere haiz olan Şit'in önemi erken dönem Hristiyanlık'ta daha da artmıştır. Temel olarak Şit anlatılarında Yahudi hikmet geleneğinin daha etkili olması, onun Musa şeriatından farklı bir yere konumlandırılmasına yol açmıştır. İlk Hristiyanlar ise onu gnostik hareketlerin etkisiyle İsa-Masih'i hatırlatacak bir noktaya yükseltmişlerdir. Fakat adına atfedilen ve gerek Yahudi gerekse Hristiyan ortodoksiye aykırı kabul edilen gnostik Şitiyen hareketin marjinal görüşleri halkın ilgisini çekince, Şit'e dair rivayetler azalmış ve zamanla kutsal metindeki sıradan bir figür haline gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'in herhangi bir atıf yapmadığı Şit anlatıları ise Yahudi-Hristiyan geleneğinin etkisiyle aşamalı olarak İslam'a girmiş ve İslami forma dönüştürülmüştür. Bu çalışmada Tevrat anlatılarından itibaren Yahudi-Hristiyan geleneğinin Şit anlatılarının tarihsel seyri ele alınacaktır ve İslam'a etkisi irdelenecektir. Çalışma konusu gereği mesele kronolojik ve karşılaştırmalı olarak ele alınacak, Şit'e ilişkin rivayetlerin tarihsel analizi ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Şit, Âdem, Kâbil/Kayin, İdris, Şitiyenlik, Suhuf.

Abstract: Seth, who is narrated as the representative of Adam's lineage and the antediluvian patriarch of humankind in the Holy Bible, holds significant importance in the historical narratives of the Jewish and Christian traditions. As a patriarch, he is regarded both the founder of holy lineage from which the prophets, patriarchs and kings emerged, and the forerunner of the sacred scripture tradition with his prophetic character. Although his story is presented briefly and without much detail in Torah-Genesis, Seth gained considerable religious significance in the Hellenistic Judaism, and this increased further in the early Christianity. The predominance of Jewish wisdom tradition in Seth narratives led to his conceptualization as distinct from the Mosaic Law. Influenced by Gnostic movements, early Christians raised him to a status reminiscent of Jesus Christ. However, when the Judaic-Christian peoples took interest in the marginal beliefs of gnostic Sethian movement, which attributed to him and deemed to be contrary to the Jewish and Christian orthodoxy, the tales about Seth decreased and gradually, he has become an ordinary person of holy scripture. While the Qur'an does not mention Seth, narratives about Seth gradually entered the Islamic tradition, and adapted into an Islamic form. This study examines the historical trajectory of Seth narratives within the Judeo-Christian tradition, beginning with the accounts in the Torah, and analyzes their influence on Islam. Due to the nature of the subject, the study adopts a chronological and comparative approach, offering a historical analysis of the transmitted narratives concerning Seth.

Keywords: History of Religions, Seth, Adam, Cain, Enoch, Sethianism, Şuhuf.

Giriş

Âdem'in üçüncü oğlu olarak bilinen Şit, semitik dinlerin yanı sıra bu dinlerden neşet etmiş gnostik dinî hareketlerde de yüceltilen bir kişiliktir. Şit'le ilgili doğrudan ya da dolaylı kaydedilen rivayetlerin temeli, Yaratılış kitabındaki kısa ve ayrıntı içermeyen anlatılara dayanır. Kayin'in (Kâbil), kardeşi Hâbil'i katledişini ve onun soyunu sıralayan soy ağacının peşi sıra, yine 4. bâbın 25. pasajından itibaren, Âdem ile Havva'nın üçüncü bir oğlu olduğu zikredilir. Havva, Kayin'in öldürdüğü Hâbil'e bedel olarak Tanrı'nın bir oğul daha bağışladığını belirterek ona Şit adını verir. 5. bâbda ise Şit'in doğumu yeniden zikredilir ve Nuh ile arasına on nesillik bir soy zinciri bağlanır.¹

Bundan başka Şit adı sadece Âdem soyunun sıralandığı 1.Tarihler 1:1'de geçse de Kitâb-ı Mukaddes'in hiçbir yerinde onun hakkında başka bir açıklama yapılmaz. Kutsal metnin Şit'e ilgisizliği, pek çok araştırmacının onu tufan öncesi kadim kişilikler içerisinde en dikkat çekmeyenlerden birisi olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı Yahudi ve Hristiyan kültürde bu boşluğu doldurma ihtiyacı güden pek çok rivayet aracılığıyla Şit üstün bir konuma yükseltilmiş, o ve soyu her zaman kötülüğün sembolü Kayin ve soyunun karşısına yerleştirilerek tek Tanrıçılık ve kutsallığın tufan öncesi kurucusu olmakla vasıflanmıştır. Yine Yahudiliğin geç antik çağ dönemlerinden itibaren Şit ilim ve hikmet geleneğinin kadim temsilcisi haline getirilerek kimi zaman İdris'le kıyaslanmıştır. Hatta Şit'in hikmetin kadim temsilcisi ilan edilmesiyle ona atfen *Şitiyenlik* (*Sethianism*)² isimli gnostik bir grup dahi ortaya çıkmış, böylece Şit bu hareket içerisinde de tazim gören bir ata halini almıştır. Bu denli ayrıntılı, çalkantılı ve gnostik etkiye maruz kalmasa da Şit ile ilgili anlatılar Ehli Kitap yoluyla İslam geleneğine de geçmiştir.

Şit'in gerek Yahudi ve Hristiyan gerekse İslam peygamberler geleneği içerisindeki muğlak yeri başta Gnostisizm çalışmaları olmak üzere batı menşeli çalışmalarda ele alınsa da Türkiye'de henüz Şit, hayatı ve onun adına ortaya konan gelenekle ilgili hiçbir çalışma yapılmamıştır. Biz bu çalışmada söz konusu akademik boşluğu doldurma hedefiyle Şit, hayatı ve ona atfedilen kitap hakkında semitik dinî geleneklerdeki rivayet kültürünü ele alacağız. Çalışma kronolojik bir sıralama takip edecek, bu sebeple Şit'le ilgili anlatılar önce Tevrat ve tefsirleri temelinde açıklanacak daha sonra tarihî süreçte bu anlatıların hangi yöne evrildiği irdelenecektir. Bilhassa Yaratılış kitabındaki rivayetler aktarılırken, Kitâb-ı Mukaddes eleştiri geleneğine uygun olarak pasajları *Dört Kaynak Teorisi*'ne³ göre açıklayacağız. Kur'an'da adı geçmese de kronolojik sıraya uygun olarak İslam kaynaklarında peygamber kabul edilen Şit hakkındaki görüşleri son başlık altında inceleyecek ve semitik rivayet geleneği temelinde bir karşılaştırma yapmaya çalışacağız. Diğer yandan Şit ile ilgili anlatılar, onun tufana uzanan soyunu ve adına kurulan gnostik hareket Şitiyenliği de kapsıyor olsa da çalışmanın sınırlarına dahil etmeyeceğiz.

1. Yahudi ve Hristiyan Geleneklerde Şit

Yaratılış kitabında Şit'e ilişkin J (MÖ. IX. yüzyıl) ve P (MÖ. V-IV. yüzyıl ve sonrası⁴) kaynaklarına dayandırılan iki farklı anlatım ve üslup mevcuttur. Bunlardan ilki olan J kaynağına ait 4:25-26. pasajlarda geçen Şit anlatısını, Yaratılış 2:2b'de başlayan⁵ ve Şit'in doğumunun anlatıldığı 4:25'e kadar devam eden olaylar zincirinin sonucu olarak okumak mümkündür. Fakat hem J hem de P kaynaklarında Şit önemli bir figür olarak anlatılmaz. Hatta ilk insanlar hakkında daha açıklayıcı bilgiler sunan J, Hâbil'i öldüren Kayin ve soyuna dair Şit'ten daha detaylı bilgiler sunar. P ise büyük kıymet vererek anlattığı Şit'i

1 Yar.4:25-26; 5:1-29. Metindeki Tevrat alıntıları *Tora ve Aftara: Bereşit*, çev. Yitshak Haleva, ed. Moşe Farsi vd. (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2010) isimli kitaptan alınmıştır.

2 İngilizcede *Sethianism* olarak ifade edilen bu gnostik akım hakkında henüz Türkçe bir kullanım bulunmadığından, bu kavramı hem Şit'in adına hem de İngilizce kullanımına denk düşmesi açısından *Şitiyen* ve *Şitiyenlik* olarak isimlendirmeyi uygun bulduk.

3 *Dört Kaynak Teorisi*'ne göre Tevrat, dört farklı kaynağı olan *Yahvist* (J), *Elohist* (E), *Deutoronomist* (D) ve *Priest'in* (P, *Kohen*) tarihsel bir anlatı oluşturacak şekilde bir araya getirilmesinden oluşur. Bk. Roland De Vaux, *The Early History Of Israel*, çev. David Smith (London: The Westminster Press, 1978), 161; Richard Elliot Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı (İstanbul: Kabbacı Yayınları, 2005), 32-33.

4 De Vaux, *The Early History Of Israel*, 162; Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, 33-34.

5 Söz konusu pasajı *a* veya *b* şeklinde ayırmamızın sebebi, Dört Kaynak Teorisi'nin metne uygulanması esnasında aynı pasaj içinde gerçekleşen varyant değişikliğinin bu şekilde ifade edilmesidir. Buna göre Yaratılış kitabının 1. bâbından 2. bâba ait 2. pasajın ilk cümlesine (2a) kadar geçen bölüm P kâtibine aitken, ikinci cümlelerin başladığı 2b'de varyant değişerek J kâtibine geçer. Bk. Cuthbert A. Simpson – Walter Russell Bowie, "The Book of Genesis", *The Interpreter's Bible* (Nashville: Abigdon Press, 1984), 1/488-489.

tek oğul olarak zikrettikten sonra doğrudan onun soyunu aktarmaya geçer. Bu sebeple biz Şit hakkındaki bütün bilgileri Kitâb-ı Mukaddes sonrası yazılan kaynaklardan toplamak zorunda kalırız. Bu kaynaklar da Tevrat anlatılarından sonra kademeli olarak Şit'i ayrıntılandırarak onu gittikçe daha önemli bir şahsiyet haline getirmeye odaklanmış gibidir. Dolayısıyla İslam'ın geldiği çağa kadar, İslam kaynaklarına malzeme sunacak Şit anlatılarında oldukça önemli bir apokrif bilgi yığını birikmiş görünüyor. Bu başlık altında ise Şit'e ilişkin Tevrat'tan itibaren oluşan geleneksel müktesebatı aktaracağız.

1.1. Şit Adı ve Etimolojik Kökenine İlişkin Tartışmalar

Yaratılış 4:25'e göre Şit'e adını veren anası Havva'dır. İsmi etimolojisi, Havva'nın, "Ona Şit (İbr. *Şet*/שֵׁת) adını verdi: Çünkü Tanrı bana, Kayın'ın öldürdüğü Hâbil'in yerine başka bir soy (oğul) bağışladı"⁶ ifadesine bağlanır ve Şit, Hâbil'in yerine bağışlanan (*sat-lî*/שֵׁת-לִי) çocuk olarak vasıflanır.⁷ Fakat etimolojik olarak bu adın türediği *şit* (שֵׁת) ve *şata* (שָׂטָה) fiillerinin "koymak, yerleştirmek, kurmak ve başlamak" gibi anlamlara gelmesi sebebiyle⁸ Yahudi geleneği Şit adını, dünyanın ve insanlık soyunun kurucu atası olarak izah eder.⁹ Zira metinde Havva, kendisine bahsedilen çocuğu "oğul (*ben*/בֶּן)" ya da "çocuk (*yeled*/יָלַד)" şeklinde değil, "döl ve soy" manasındaki *zera'* (זֶרַע) kelimesiyle tanımlar. Dolayısıyla Şit adı, sadece Hâbil'in yerine bahsedilen erkek çocuğa değil, kendisiyle kurulan insanlık soyuna atıf yapar.¹⁰ Bu sebeple kimi midraşlar Hâbil'in çocuğu olmadan ölmesi ve Kayın'ın de aileden dışlanması sebebiyle Âdem soyunun tek temsilcisi sayılan Şit'i "çünkü o, dünyanın kurucusudur" şeklinde açıklamışlardır¹¹ ki bu yorum, metinde geçen *şet* ve *zera'* kelimeleriyle uyumludur.

Modern dönemde Şit adıyla ilgili farklı yorumlar ortaya çıkar. Bunlardan biri olan T.K. Cheyne'ye (öl. 1915) göre Havva'nın "bana verdi" anlamındaki *sat-li* ifadesi tümce olmayıp, *şetil* (שֵׁתִּיל) kelimesinin harf veya seslerinin yer değiştirmesiyle meydana gelen bir göçüşmedir (metatez). Yani Şit adı, İbranice "kurmak, dikmek, yetiştirmek" anlamlarına gelen *şatal* (שָׂטָל) fiil kökünden türemiş olan ve "filiz, fidan" anlamlarına gelen *ştel*, *şatil* ya da *şetil* kelimelerinin¹² bozulmuş halidir. Buna göre Havva aslında, "Tanrı bana başka filiz bağışladı" demiştir.¹³ Cheyne'nin etimolojik tahlili zorlama değildir, zira gnostik bir din olan Sabiiliğin kutsal metinlerinde Şit, *Şitil* adıyla Tanrı Pthahil'in nuruna ve lütfuna mazhar olan üç kişi arasında anılır ki diğer iki şahsiyet de Şit'in ağabeyi Hibil ile oğlu Anuş'tur.¹⁴ Bu bağlamda Şit adındaki bu dönüşüm, önceden şifahi aktarılan Tora'nın yazıya geçirilmesi esnasında meydana gelen dönüşümlerden biri olarak açıklanabilir.

Modern dönemde Şit adını tarih ve mitolojide aramamızı gerektiren başka bulgulara da rastlanır. Bunlardan birine göre Şit adı, Sayılar 24:17'de "Şitoğulları (*bney-şet*/בְּנֵי-שֵׁת)" şeklinde geçen antik bir halka gönderme yapar. Bu pasajda Şitoğulları¹⁵ adıyla geçen halkın, modern dönemde, Edomluların Seir dağında ikamet eden ve İsrailoğulları'yla akraba oldukları düşünülen Amurru kökenli antik Sutular (*Ššs.w*; İng. *Sutean*) olduğu düşünülmüştür. Göçebe-yağmacı doğalarından dolayı Akadlardan itibaren düşman bir kavim olarak tanınan Sutular,¹⁶ "güneyli göçebeler (Akk. *Sūtu*)" ve/veya yakıcılığı ve

6 Yar.4:25.

7 Ha'im Z'ew Hirschberg, "Seth", *Encyclopaedia Judaica*, ed. F. Skolnik - M. Berenbaum (Jerusalem: Thompson & Gale, 2007), 18/319.

8 William Gesenius, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, çev. Edward Robinson (Oxford: Clarendon Press, 1962), "שֵׁת", 1011; Marcus Jastrow, *Dictionary of Targumim, The Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature* (London: Luzac & G.P. Putnam's Sons, 1903), 1637.

9 Wilhelm Bacher - Max Selingsohn, "Seth: In Rabbinic Literature", *The Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer (New York: Funk and Wagnalls Company, 1906), 11/207.

10 Chizkuni and JPS on Gen.4:25, *Sefaria* (Erişim 28 Mayıs 2024).

11 *Midrash Rabbah: Numbers*, çev. H. Freedman - M. Simon (London: Soncino Press, 1939), 2/618 (16:12); *Midrash Aggadah on Gen.4:25*, *Sefaria* (Erişim 29 Mayıs 2024).

12 Jastrow, *Dictionary of Targumim*, 1638-1639.

13 Thomas K. Cheyne, "Seth", *Encyclopaedia Biblica: a Critical Dictionary of the Bible*, ed. T. K. Cheyne - J. Sutherland Black (London: The Macmillan Company, 1899), 4/4410-4411.

14 Şinasi Gündüz, *Sabiiler: Son Gnostikler* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2016), 42, 118. Bk. *Ginza Rabba: The Great Treasure*, çev. Qais Mughashghash Al-Saadi - Hamed Mughashghash Al-Saadi (Germany: Darbshai 2019), Right Volume, 68 (Book Four).

15 "...Ezecek Moav'ın bucaklarını, cökertecek tüm Şet-oğullarını. Edom fetih arazisi haline gelecek, Seir fetih arazisi olacak düşmanlarına..." Say.24:17.

16 Wayne T. Pitard, "Arameans", *Peoples of the Old Testament World*, ed. Alfred J. Hoerth vd. (Cambridge: Baker Books, 1994), 222.

yıkıcılığıyla bilinen “güney fırtınası (*šutu[m]*)”¹⁷ gibi pejoratif sıfatlarla anılmışlardır. MÖ. 1800’lerden itibaren Suriye’nin kuzey-doğusundaki Şarşar Dağı’ndan (Arb. Cebel Bişri) Mezopotamya ve bütün Yakın Doğu’ya yayılan Sutular, MÖ. II. binyılda Mısır’a inip burada Şasu (Shasu/Šs.w) adıyla diğer göçebelere karışmışlar ve yine pejoratif bir kullanım olan *habiru-‘apiru* etnonimine dahil edilmişlerdir.¹⁸ Bundan dolayı Yaratılış kitabında tufan öncesi soy ağaçlarında geçen her adın aslında antik Mezopotamya ve Yakın Doğu’da belli bir etnik kimliğin adı olduğunu düşünen tarihçiler, Tevrat’taki Şit adını, bir kişinin adı değil etnonim olduğu kanısıyla Amurruların ataları Sutularla özdeşleştirdiler.¹⁹ Bu düşüncenin uzantısı olarak Şit adı, Mısır’ın karmaşa tanrısı Set (Seteş, Suteh) ile de kökteş kabul edildi. F. Hommel’in (öl. 1936) iddiasına göre gerçekte Tanrı Marduk’un isimlerinden olan Şit, antik Mısır’a Hiksoslar’la birlikte *Suteh* yani Set olarak geçmiştir.²⁰ Gerçekte Baal ve Marduk adıyla bilinen bu fırtına tanrısı, Mısır’ın II. Orta Krallık evresindeki (MÖ. 1648-1539) Hiksos istilasında “Şasular’ın liderleri (*Hak-Sasu/hkš Šs.w*)” sıfatıyla²¹ bölgeye girmiş ve Hiksosların yönetimden düştüğü Yeni Krallık döneminde şeytanla özdeşleştirilerek “Karmaşa Tanrısı”, “Yabancı Tanrı”, “güneyin ve kızıl toprakların Tanrısı” Seth adıyla Mısır enneadındaki baş tanrılardan biri ilan edilmiştir.²²

Modern dönemde Şit adının Sutu-Amurru kökene ait olduğu iddiası başka verilerle de desteklenmiştir. Eski Babil devrinde Marduk’un sıfatı²³ *Šutah* şeklinde geçen Şit’in,²⁴ Orta Babil dönemi MÖ. 1125-1104 arası hüküm süren I. Nabukadnezzar stelinde *Šitti* şeklinde geçtiği varsayılır. İmparator’un Marduk adına kazandığı zaferleri anlatan *Šitti-Marduk kudurru* stelindeki²⁵ *Šitti* sıfatı, Marduk’un savaşçılığına, kahramanlığına ve imparatorun aracılığıyla orduları gökten komuta edişine vurgu yapar.²⁶ Şit’in semitik kökenli bir fırtına tanrısı olduğu anlayışı sebebiyle resmi olarak Musa döneminde başladığı düşünülen YHVH tapımının kökleri bile İsraililer’in ataları kabul edilen Sutular’a dayandırılmıştır.²⁷ Çünkü Mısır kaynaklarında Sutular’ın fırtına tanrısı olan YHV,²⁸ Musa Peygamber öncesinde *Yah, Yau, Aia, Ia, Ho/Hu* varyasyonlarıyla Yakın Doğu’da biliniyordu.²⁹ Muhtemelen bu Tanrı, “güney rüzgarı” sıfatına sahip Sutu ve Amurruların göçebe doğalarını yansıtan, onları koruduğuna inanılan, bu yüzden başka halklara düşman olan milli bir fırtına ve gök tanrısı idi. Fırtına tanrısının bu niteliği daha sonra kutsal metne Tanrı’nın düşmanlarına karşı kullandığı ilahi silahı “yıkıcı ve yakıcı rüzgar (*Ru’ah Zil’afot/רוּחַ זִלְעֻפּוֹת*)” şeklinde geçti.³⁰ Bu yoruma göre İsraililer, uzaktan ataları olan Sutular’ın göçebe tanrı tasavvurunu, tek tanrıcı bir vurguyla Şit isimli bir ataya evirerek tufan öncesine dayandırmışlar,³¹ böylece kendi etnik ve dini köklerini kutsal metin aracılığıyla evrenselleştirmişlerdir.

1.2. Şit’in Hayatı ve Misyonu

Şit’in hayatı, görevi ve Kitâb-ı Mukaddes’teki önemini anlayabilmek için onun doğumunun anlatıldığı J kaynağına dönmek zorundayız:

“ve Âdem eşini yeniden bildi. Böylece (Havva) bir oğul doğurdu ve onun adını Şit koydu. ‘Çünkü Tanrı bana Kayın’ın öldürdüğü Hâbil yerine başka bir soy daha verdi’ (dedi). Ardından Şit’in de bir oğlu oldu. O da oğlunun adını Enoş koydu. İşte o zaman Tanrı’nın adıyla (YHVH) çağrılmaya başlandı.”

17 A Concise Dictionary of Akkadian, ed. Jeremy Black vd. (Wiesbaden: Harrassowitz, 2000), 329, 391.

18 Amar Annus, “Sons of Seth and the South Wind”, *Mesopotamian Medicine and Magic: Studies in honor of Markham J. Geller*, ed. Strahil V. Panayotov – Luděk Vacín (Brill: Boston, 2018), 9.

19 I. M. Diakonoff, “Father Adam”, *Vorträge Gehalten auf der 28. Rencontre Assyriologique Internationale in Wien 6.-10. Juli 1981*, ed. Hans Hirsch – Hermann Hunger (Horn: Berger, 1982), 19.

20 Emil G. Hirsch – George A. Barton, “Seth”, *The Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer (New York: Funk and Wagnalls Company, 1906), 11/207; Cheyne, “Seth”, 4/4411.

21 Bk. Jules Soury, *Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini*, çev. Harun Güngör – H. İbrahim Açmaz (İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2008), 27.

22 Herman te Velde, “Seth”, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt* (New York: Oxford University Press, 2001), 3/269; Lloyd D. Graham, “Which Seth? Untangling Some Close Homonyms from Ancient Egypt and the Near East”, *Prague Egyptological Studies* 27 (2021), 68.

23 Hirsch – Barton, “Seth”, 11/207.

24 Graham, “Which Seth?”, 68.

25 Frans van Koppen vd., “Late Bronze Age Inscriptions from Babylon, Assyria, and Syro-Palestine”, *Historical Sources in Translation The Ancient Near East*, ed. Mark W. Chavalas (New Jersey: Blackwell Publishing, 2006), 160-161.

26 Van Koppen vd., “Late Bronze Age Inscriptions”, 164.

27 Graham, “Which Seth?”, 66-67.

28 Annus, “Sons of Seth”, 10.

29 A. Murtonen, *A Philological and Literary Treatise on The Old Testament Divine Names: אל, אלוה, אלהים and יהוה* (Helsinki: y.y., 1952), 44.

30 Mez.11:6; Yeş.28:2.

31 Annus, “Sons of Seth”, 9-10.

J metni, 4. bâbın önceki pasajlarında Kayin ve soyuyla ilgili verilen ayrıntıların yanında ilk iki ağabeyinin haklarını devralan Şit'i oldukça önemsiz bir figür olarak zikreder.³² Fakat J'nin Şit ve oğlu Enoş doğduktan sonra Tanrı adının anılmaya başladığına dair açıklaması, onun görev ve önemine vurgu yapar.³³ Bu açıklama, oldukça muğlak ve Kayin'in gölgesinde anlatılan Şit'in, dünyaya Kayin ve soyu vasıtasıyla yayılan kötülük ve profanlığı yok etmek için doğduğu imasını taşır. Bu bakımdan Yaratılış kitabında Kayin'in karşısına Habil'in değil Şit'in konduğu düşünülebilir. Diğer yandan literal bir okuma ile Tanrı'yı yüceltme anlamında pozitif bir anlam çağrıştıran bu ifade, Yahudi gelenek içerisinde ihtilaflara sebep olmuştur. Metinde Tanrı'nın hususi olarak YHVH adıyla anılması, günaha bulanık Kayin soyunun yaptıklarına karşılık, Şit'ten itibaren Tanrı'nın hatırlandığı, adının yüceltildiği ve O'na adıyla ibadet etmeye başlandığı şeklinde anlaşılabilir³⁴ ki İbn Ezra (öl. 1167) bu yorumu bir ihtimal olarak zikreder.³⁵ Bu yoruma dayanarak modern dönemde söz konusu ifade, Tevrat'taki literal anlatıma uygun şekilde Şit'in doğumunun şükür vesilesi olarak anlaşılmasını sağlamıştır.³⁶

Ne var ki ilgili ifade her zaman böyle literal anlamına uygun olarak anlaşılmamıştır. Tanrı'nın YHVH adıyla çağrılması anlatısı, Yahudi geleneğin hoşuna gitmemiş ve Tanrı adını zikretme yasağına dayalı negatif bir yorum geliştirilmiştir. Buna göre pasajda "başlandı" olarak çevrilen *huḥal* (הוּחַל)³⁷ ibaresi, "kirletmek, kutsiyetini lekelemek" anlamına gelen *ḥalal* (חָלַל) kökünün³⁸ kutsal metindeki her kullanımında "Tanrı'ya başkaldırıcı" ifade etmesi sebebiyle,³⁹ "o dönemde Tanrı'nın adı bayağılaştırıldı" şeklinde anlaşılmış ve Şit sonrası insanoğlunun Tanrı'ya başkaldırarak çok tanrıcılığa kaydığı şeklinde izah edilmiştir.⁴⁰ Hatta *Talmud* insanların putperestliğe kaymasından bizzat Enoş'u sorumlu tutarak, "Tanrı onun günahlarını affetsin" ifadesini kullanır.⁴¹ Midraş da Şit'i Tanrı suretinde yaratılan son insan olarak zikrederken oğlu Enoş'tan itibaren insanımsıların türediği yozlaşma evresinin başladığını zikreder. Rivayete göre Enoş dönemi dört şeyin değişerek dünyanın dengesinin bozulduğu bir evreye tekabül eder. Bu evrede önce ormanlarla dolu dağlar çorak kayalara dönüşmüş, ardından ölümler bedenlerini kemiren kurtçukları hissetmeye yani insanlar tam olarak ölememeye başlamışlardır. Yine maymun sıfatlı insanımsılar bu dönemde türemiş ve onlar şeytanların ayartmalarına daha açık oldukları için kutsiyeti yok etmişlerdir.⁴² Bu distopik tufan öncesi anlatıyı Targumlar, "Enoş'un neslinden itibaren insanlar yanlış yola saptılar, kendilerine putlar yapmaya ve Tanrı'nın Memra'sının adıyla çağırmaya başladılar"⁴³ şeklinde doğrudan Şit sonrasına dayandırıp bu süreçte Tanrı adının, kutsal çoğaltma ve putperestlikte bir meşruiyet aracına dönüştüğü ima ederler.

Yaratılış kitabında Şit'le ilgili anlatılar 4. bâbla bitmez, 5. bâbda yeni bir geleneğin oluştuğu P anlatılarıyla devam eder. Bu alternatif versiyonda Şit, Hâbil ve Kayin zikredilmeksizin, babasının ilk ve tek oğlu olarak anılır:⁴⁴

"Bu, Âdem'in soyunun anlatımıdır: Tanrı, insanı yarattığı günde, onu Tanrı'nın benzerliğinde yaptı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları mübarek kıldı ve onları yarattığı günde onlara 'İnsan (Adam)' ismini verdi. Adam 130 yaşına geldiğinde kendi benzeyişi ve şeklinde bir oğlu oldu. Ona Şit adını verdi. Adam, Şit doğduktan sonra 800 yıl daha yaşadı ve oğulları ve kızları oldu."⁴⁵

32 Jürgen Tubach, "Seth in Early Syriac Literature", *Eve's Children: The Biblical Stories Recall and Interpreted in Jewish and Christian Traditions*, ed. Gerald P. Luttikhuisen (Leiden: Brill, 2003), 187.

33 A.F.J. Klijn, *Seth in Jewish, Christian and Gnostic Literature* (Leiden: Brill, 1977), 2.

34 Simson – Bowie, "The Book of Genesis", 1/526.

35 Bk. İbn Ezra's Commentary on Gen.4:26, *Sefaria* (Erişim 23 Haziran 2024).

36 Tubach, "Seth in Early Syriac Literature", 187.

37 "az huḥal likro' be-šem YHVH/הוּחַל לִקְרָא בְשֵׁם יְהוָה" Yar.4:26.

38 Gesenius, *Hebrew and English Lexicon*, 320; Jastrow, *Dictionary of Targumim*, 469.

39 *Midraş*, diğer iki kullanımın Yar.6:1 ve 11:6 olduğunu ifade eder. Bk. *Midrash Rabbah: Genesis*, 1/197 (23:7).

40 Rashi on Gen.4:26, *Chabad* (Erişim, 23.06.2024); *Tora ve Aftara: Bereşit*, çev. Yitshak Haleva, ed. Moşe Farsı vd. (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2010), 1/30. Yar.4:26 hakkındaki bütün yorumları görmek için bk. Samuel Sandmel, "Genesis 4:26b", *Hebrew Union College Annual* 32 (1961), 19-29.

41 *Shabbat*, 118b, *The Soncino Babylonian Talmud*, ed. I. Epstein – J. H. Hertz (London: The Soncino Press, 1935-1948).

42 *Midrash Rabbah: Genesis*, 1/203 (24:6).

43 *Targum Neofiti: Genesis*, çev. Martin McNamara (Minnesota: The Liturgical Press, 1992), 69 (4:26); *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis*, 36 (4:26); *Targum Onkelos: Genesis*, 4:26, *Sefaria* (Erişim 29 Haziran 2024).

44 Klijn, *Seth in Jewish, Christian and Gnostic Literature*, 2; Hirschberg, "Seth", 18/319; Tubach, "Seth in Early Syriac Literature", 187.

45 Yar.5:1-4.

Yaratılış kitabının girişinde yaratılışın altıncı gününde insanın kadın ve erkek olarak aynı anda ve Tanrı suretinde yaratıldığını anlatan P,⁴⁶ J kâtibinin 2. bâbda başladığı ve 4. bâbın sonuna kadar zikrettiği trajik olaylar dizisini atlayarak 5. bâbda insanlığın hikâyesini kaldığı yerden anlatmaya devam eder. Bu bakımdan P'ye göre ya ilk günah, ilk cinayet ve Kayin soyu gibi olaylar zinciri hiç yaşanmamıştır ya da o, bunları farklı yorumlamaktadır.⁴⁷ Bu kaynağın, J metninin anlatılarını kabul ettiğini düşünmek Kitâb-ı Mukaddes'in bütünlüğü bakımından daha tutarlı olacağı için, onun 1. ve 5. bâblardaki Âdem ve insanlık soyuna ilişkin anlatıları farklı yorumladığı varsayılabilir. Buna göre P'nin, tarihsel olarak J, E ve D gibi kutsal metin katiplerinden daha sonra MÖ. 5. ve 4. yüzyılda yaşadığını, kendisinden önceki üç metni birleştirdiğini, dönemindeki inanç ve ideolojileri kendi redaksiyonuna eklediğini düşünürsek, 5. bâbın daha önce birleştirilmiş R metnine (JED) onun tarafından eklenen bir bölüm olduğunu çıkarabiliriz.

Peki P'nin J anlatılarını farklı yorumlayarak Şit'i ilk oğul olarak zikretmesi ve Kayin soyunu dışlamasının sebebini nasıl açıklayabiliriz?

J anlatısına göre Şit, ağabeyi Kayin'in diğer ağabeyi Hâbil'i öldürmesinden sonra doğmuştur. Fakat bu doğum cinayetin akabinde değil, Kayin'in suçu sebebiyle sürülmesi ve muhtemelen kuzeyde bir şehir kurarak kendi halkının lideri olması gibi⁴⁸ uzun bir sürenin ardından gerçekleşir. Ne var ki Kayin'in kardeşini öldürmesi, sıradan bir ailevi mesele değil; cennette işlenen ilk günah vasıtasıyla kötülüğün metafizik âlemden fiziksel dünyaya indirilmesi olarak anlayan P, II. Mabad dönemi gnostik anlatılara uygun bir inanç şekline sahip olabilir. Nitekim bu dönem Yahudi-Hıristiyan apokrif metinlerinde Kayin sadece ilk cinayetin faili değil, aynı zamanda kötülük olgusunu tetikleyen ve meşrulaştıran şeytanın ta kendisi olarak açıklanır. Kayin, şeytanla o denli özdeşleştirilir ki o ve soyu kimi rivayetlerde insan dışı varlıklar olarak aktarılır. Bu yorumların en hafifine göre Âdem ve Havva'nın ilk doğanı Kayin, ilk insan çiftinin cennette yasak meyveyi yemek suretiyle içlerine işleyen ve damarlarında dolaşan zina etme arzusunun mahsulüdür.⁴⁹ *Talmud*, bu arzu dolayısıyla yılanın Havva'yı ayartıp cinsel ilişkiye girdiğini dahi iddia eder.⁵⁰ Targumlar ve pek çok apokrif metin de bu iddiayı daha ileri götürerek Kayin'in babasının Âdem değil, Havva'yı cennetten kovulduğu an ayartan İblis Samael ya da Gnostisizm'in şeytani Tanrısı Yaldaboth olduğunu yazar.⁵¹ *Talmud* dahil olmak üzere Kayin hakkındaki olumsuz her türlü rivayetin kaynağı, muhtemelen, II. Mabad döneminde Mazdeist ve Gnostik temelli inanç unsurları olmalıdır.⁵² Tevrat bütünsel olarak böyle abartılı iddialardan ve asli günah doktrinini çağrıştıran Kayin'in şeytanlaştırılması düşüncesinden uzak olsa da⁵³ farklı katiplerinden elinden çıktığı için en geç döneme ait P kâtibinin bu düşüncelerden etkilenerek etkilenmiş olması muhtemeldir.

II. Mabad döneminde Kayin'in babasının Yaldaboth gibi şeytani bir karakter olduğunu düşündüren gnostik inanç sisteminin yanı sıra Mısır'ın Tanrı Seth'i gibi kötücül tanrı anlayışını Ehrimen'e eviren düalist Mazdeist-Zerdüştî geleneği de hatırlamak gerekir. Dönem itibarıyla Yahudi İblis anlayışı, tek Tanrı Yahudilik'te tanrılaştırılmasa da J metninde Havva'yı kandıran yılan olarak karşımıza çıkar. II. Mabad döneminden itibaren yazılan bütün eserlerde yılanın, düşmüş melek Samael ve karısı Lilith'e dönüşerek şeytanla sembolize edildiğini biliyoruz.⁵⁴ Bu bakımdan dünyanın ve insanın yaratılışının hemen ardından Şit soyunu anlatarak ırkları ayrıştırmaya ve tufan sonrasında İsrail soyunu kurmaya

46 Bk. Yar.1:26-28.

47 Klijn, *Seth in Jewish, Christian and Gnostic Literature*, 1.

48 Bk. Yar.4:16-24.

49 Robert Graves – Raphael Patai, *İbrani Mitleri*, çev. Uğur Akpur (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 135.

50 Bk. *Shabbath*, 146a; *Yebamoth*, 103b; *'Abodah Zarah*, 22b.

51 *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis*, çev. Michael Maher (Minnesota: The Liturgical Press, 1992), 31 (4:1); *Life of Adam and Eve*, içinde *The Old Testament Pseudepigrapha*, çev. M. D. Johnson, ed. James H. Charlesworth (New York: Doubleday & Company, Inc., 1985), 2/264 (II/21:1-3); *Pirkê de Rabbi Eliezer (PRE)*, çev. Gerald Friedlander (New York: Hermon Press, 1970), 150-151 (25A.i.). Enis İvgin – Aynur Çınar, "Kötülük Kavramı Bağlamında Yahudi ve İslam Geleneğinin Evel/Hâbil-Kayin/Kâbil Kıssasını Yorumlaması", *Genç Mütefakirler Dergisi* 5/2 (Haziran, 2024), 485-486.

52 Israel Knohl, "Cain: Son of God or Son of Satan?", *Jewish Biblical Interpretation and Cultural Exchange: Comparative Exegesis in Context*, ed. Natalie B. Dorhmann – David Stern (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008), 37-38.

53 Rabbi H. Freedman, "Shabbos: 130a-157b/Book V", *Soncino Babylonian Talmud*, ed. I. Epstein – J. H. Hertz (London: The Soncino Press, 1935-1948), 55 (*Shabbath*, 146a: 2. dipnot).

54 Knohl, "Cain", 37-38.

odaklanan P, J'nin anlatımını reddetmese de Kayin ve Hâbil'in babasının Samael olduğuna, Şit'i de Âdem'in ilk oğlu olarak doğduğuna inandığı söylenebilir.⁵⁵

Ağabeylerine ilişkin malumat vermeden doğrudan onun soyuna odaklanan P'ye göre Şit, babası Âdem'in suretinde yaratılmıştır. Burada babaya benzeme vurgusu, P'nin Yaratılış kitabının başında Âdem'in Tanrı suretinde yaratıldığına ilişkin beyanının⁵⁶ bir devamı olarak okunabilir. Ona göre Şit, cennetten kovulduktan sonra hem Âdem'in yüzü ve formunda doğan ilk ve tek çocuğu hem de "Tanrı suretinde yaratılan" insan formunun sonuncusudur.⁵⁷ P, burada, Şit'in Tanrı suretinde yaratıldığını zikrederek aslında onun Âdem'in gerçek oğlu olduğunu ima eder. P kâtibinin Şit konusunda ortaya koyduğu bir radikal bakış Targumlara dahi yansır. Bu literatüre bağlı eserler İlk Âdem'e verilen üstün niteliklerin Hâbil ve Kayin'e değil, insanlığın gerçek atası Şit'e verildiğini beyan ederken aslında P'den devralınan düşünceyi destekleyip⁵⁸ onun maddi görünüş ve manevi nitelikler bakımından babasına benzediğini iddia ederler.⁵⁹ Yine *Targum Pseudo-Jonathan* P sonrası Şit geleneğine uygun şekilde, "Bundan önce Havva Âdem'den olmayan ve ona benzemeyen Kayin'i doğurmuştu. Hâbil, Kayin tarafından öldürülünce ve Kayin bu yüzden kovulunca, o ve soyu Âdem'in soyunun anlatıldığı bu kitaba kaydedilmediler"⁶⁰ ifadeleriyle burada neden Kayin'i zikretmediğine açıklık dahi getirir. Belli ki II. Mabad döneminde Tevrat geleneğinin nihai kurucusu addedilebilecek P'nin bakış açısı geleneksel bir düşünce halini almıştır. P'nin gnostik bakış açısı Yahudi geleneğine öyle bir yerleşmiştir ki asırlar sonra böyle anlayışlardan mümkün olduğunca kutsal metnin yorumunu arındırmaya çalışan İbn Meymun'da (öl. 1204) dahi bu anlayışın izlerini görmek mümkündür. Kayin'in gayri meşruluğuna yer vermemesinden böylesi rivayetlere itibar etmediği belli olan İbn Meymun, Şit'in babası gibi insan suretinde yaratılmasının sadece ona has olduğunu belirtir. Dahası o, "diğer çocuklardan hiçbirisi, Tanrı'nın sureti ve benzeri olarak adlandırılan Âdem'in suretinde ve benzerinde (yani) hakiki manada insan suretinde değildi" ifadeleriyle⁶¹ insan formunun Şit'le başladığını ve hem ağabeylerinin hem de ondan sonra doğan kardeşlerinin insanımsı olduklarını ima eder. Kitâb-ı Mukaddes'teki Şit anlatıları 1. Tarihler kitabının girişindeki tufan öncesi soyun zikri ile son bulur. Burada Şit, P geleneğine uygun şekilde soyu tufana uzanan on neslin ilki, Âdem'in ilk çocuğu olarak sunulurken yine Kayin'den bahsedilmez.⁶²

Kitâb-ı Mukaddes dışında Şit'e atıf yapan ilk eser, MÖ. II. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Ben Sira'nın Hikmeti*'dir (*The Wisdom of Ben Sira*). Bir Helenistik dönem eseri olan bu kitap, yukarıda değindiğimiz Tarihler kitabının da içinde bulunduğu Yahudi hikmet literatürüne (*Hagiografia*)⁶³ dâhildir.⁶⁴ Şit'in mevzu bahis edildiği ilk eserin hikmet literatürüne ait oluşu manidardır, zira bu dönemden itibaren onu anlatan her rivayet, hikmet geleneğinden etkilenecektir. Fakat *Ben Sira* da ona dair detay vermeyerek sadece Kitâb-ı Mukaddes'teki Şit portresini yorumlar. Tek bir pasajda adı geçen Şit, "Tanrı'nın celali Şit, Sam ve Enos'la birlikte ise de Âdem'in ihtişamı yaşayan bütün canlıların ötesindeydi"⁶⁵ şeklinde, hem kendinden sonraki bütün insanlardan üstün hem de babasının gölgesinde zikredilir.⁶⁶ Pasajdaki *niḥbadû* (נִּיבְדוּ) kavramıyla Şit ve beraberindekilerin Tanrı'nın celalinden pay aldıkları vurgusu önemlidir. Zira "celal, görkem ve itibar" anlamındaki *kavôd* (כְּבוֹד), Tevrat'tan itibaren Tanrı'nın herhangi bir varlıktaki

55 Klijn, *Seth in Jewish, Christian and Gnostic Literature*, 7-8; Simpson – Bowie, "The Book of Genesis", 1/525, 528.

56 Yar.1:26-27.

57 Bacher - Selingsohn, "Seth: In Rabbinic Literature", 11/207.

58 PRE, 158 (26A.i.); İbn Ezra's and Ramban's Commentary on Gen.5:3, *Sefaria* (Erişim 05 Temmuz 2024).

59 *Targum Neofiti: Genesis*, 69 (Gen.5:3).

60 *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis*, 36 (Gen.5:3).

61 Musa İbn Meymûn, *Delâletu'l-Hâirîn*, çev. Osman Bayder - Özcan Akdağ (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 60 (I/7).

62 Bk. 1.Ta.1:1.

63 Yunanca *Hagiografya* (İbr. *Ḥoḥ[ka]ma*/חֻכְמָה) olarak ifade edilen Yahudi hikmet literatürü, Tanah'ın *Ketuvim* bölümüne dahil olan eserlerle başlar ve içinde *Ben Sira'nın Hikmeti* adı verilen kutsal metin dışı hikmet eserleriyle rabbinik Yahudi geleneğine alternatif bir akım oluşturur. Bk. Victor Ryssel, "Hagiographa", *The Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer (New York: Funk and Wagnalls Company, 1906), 6/149-150.

64 Patrick W. Skehan - Alexander A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira* (New York: Doubleday, 1987), 4, 9-10.

65 *The Wisdom of Ben Sira*, 541 (49:16).

66 Eibert Tigchelaar, "Seth in Sirach (Ben Sira 49:16)", *Eve's Children: The Biblical Stories Recall and Interpreted in Jewish and Christian Traditions*, ed. Gerald P. Luttikhuisen (Leiden: Brill, 2003), 178-180.

maddi tecellisini⁶⁷ ve bu varlığın hemcinslerine üstünlüğünü ifade eder. Bu ifade gnostik Sabîlîğin kutsal metni *Ginza Rabba*'daki aydınlanmış Şitil anlatımıyla uyumludur.⁶⁸ Diğer yandan metinde Âdem'in görkem ve izzetinin hepsinden yüce olduğu şeklindeki "tif'eret Adam (תפארת אדם)" ifadesi, pasajdaki "aydınlanma (uthre)", "celal (kavôd)" ve "ihtişam (tif'eret)"⁶⁹ gibi kavramlarla birleşince Âdem ve Şit'in Tanrı'nın suretinde oluşuna daha soyut bir anlam katar.⁷⁰ Ne var ki dönem itibarıyla erken bir soyutlama olan bu anlayış sebebiyle ilgili ifade Âdem'e Tanrı tarafından giydirilen elbise vesilesiyle onun sahip olduğu bir misyon olarak düşünülmüştür.⁷¹ Sonraki hikmet edebiyatına ve gnostik Şitiyenliğe de sirayet edecek olan bu ilahi misyona bürünme anlayışıyla Âdem, Musa Peygamber'e kadar aktarılacak olan nurdan bir üniformaya bürünerek dünya tapınağının peygamberi,⁷² Şit de babasının bu nebevi görevini devralan bir evlat olmakla vasıflanır.⁷³

Ben Sira'nın ardından Şit'ten bahseden ilk eser, hem Şit anlatılarını ilk detaylandıran hem de P'den ziyade J geleneğine daha yakın duran *Jübileler* kitabıdır. Bu kaynağa göre Hâbil'in katlinin ardından 28 yıl yas tutan Âdem ve Havva⁷⁴ onun acısına gem vurup yeniden birleşmiş⁷⁵ ve Âdem 130 yaşındayken Şit doğmuştur.⁷⁶ "İkinci bir soy" olarak doğan Şit,⁷⁷ kız kardeşi 'Azûrâ ile evlenir ve evliliklerinin onuncu yılında Enoş doğar. İşte o zaman insanlar Tanrı'yı adıyla çağırmaya başlarlar.⁷⁸ Fakat *Jübileler*'de bu dönemin putperestlik olarak anlaşılmasını sağlayacak hiçbir malumata rastlamıyoruz. Bundan dolayı eserin yorumcusu R. H. Charles'e göre Yahudi geleneğinin Enoş dönemini putperestliğin başladığı çağ olarak nitelenmesi, yazımı MÖ. 100'lere tarihlenen *Jübileler*'den⁷⁹ sonra başlamış olmalıdır.⁸⁰ Bu noktada Ben Sira'nın Âdem'den itibaren Şit ve Enoş'a atfettiği Tanrısal celâl, yöneticilik ve dini liderlik vurgusunun *Jübileler*'de olmaması dikkat çekicidir. *Jübileler*, J geleneğinin bir devamı olarak Şit'i daha insani surette anlatır. Halbuki *Ben Sira*'nın başta Âdem olmak üzere Şit ve Enoş'a insanüstü bir görkem ve ilahi bir görev atfederek ona soteriyolojik bir misyon yükler. Yahudi, Helenistik ve gnostik unsurları ustalıkla senkretize etmesi bakımından harika bir Helenistik dönem eseri olan *Ben Sira*'nın, gnostik fikirlerin etkisiyle Şit'i insanoğlunun ilk Mesih'i haline getiren apokrif ve midraşik eserlerin öncülü olduğu düşünülebilir.

Midraşik ve apokrif eserlerde Şit'in kendisinden önceki trajik olayların üstüne doğan kurtarıcı bir kişiliğe büründürüldüğü söylenebilir. O, adeta, kötülüğün temsilcisi Kayın'ın en büyük rakibi olarak iyiliğin ve kutsiyetin temsilcisine dönüştürülür. Bu sebeple söz konusu eserler Şit'in doğumu öncesi olayları daha da ayrıntılandırma yoluna gitmişlerdir. Buna göre Âdem'le Havva'nın birbirinden uzaklaştığı dönemde dişi şeytanlar (*lilitu*) Âdem'i, eril şeytanlar (*lilu*) ise Havva'yı ayartıp "İlk Âdem'in (*Adam ha-Rișon*) çocukları" olarak adlandırılan ara bir insan formu ortaya çıkardılar.⁸¹ Bu rivayete bakılırsa İlk Âdem, Şit'in doğumu öncesinde dişi ruhlarla ilişkiden doğan bu hibrit varlıkların atası idi.⁸² Kimi rivayetlerde de Âdem ve Havva'nın bu soğukluk sürecinde yeryüzünü sentorlar yani insan kafalı atların doldurduğu söylenir.⁸³ Sentorların sembolik açıdan göçebelik, vahşi yaşam ve barbarlığa atıf

67 Andrei Orlov, *The Glory of the Invisible God* (New York: T&T Clark, 2019), 2; Israel Efros, "Holiness and Glory in the Bible: An Approach to the History of Jewish Thought", *The Jewish Quarterly Review* 41/4 (April 1951), 366.

68 *Ginza Rabba*, Right Volume, 68 (Book Four).

69 Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 545.

70 Tigchelaar, "Seth in Sirach", 181.

71 Bk. Yar.3:21.

72 Tigchelaar, "Seth in Sirach", 181.

73 Dylan M. Burns, "Sethian Crowns, Sethian Martyrs? Jewish Apocalypses and Christian Martyrs in a Gnostic Literary Tradition", *Numen* 61/5-6 (2014), 558.

74 Bazı kaynaklarda bu sayı 100 ya da 130 yıla kadar çıkar. Bk. *Midrash Rabbah: Genesis*, 1/203 (24:6).

75 *The Book of Jubilees: The Little Genesis*, çev. R. H. Charles (London: Adam and Charles Black, 1902), 31 (4:7).

76 Yar.5:3.

77 *Jubilees*, 31 (4:7).

78 *Jubilees*, 31 (4:8, 11-12).

79 O. S. Wintermute, "Jubilees", *Old Testament Pseudepigrapha*, ed. James H. Charlesworth (New York: Doubleday & Company, Inc., 1985), 2/43.

80 R. H. Charles, *The Book of Jubilees*, 32 (4:12'nin açıklaması).

81 *Midrash Rabbah: Genesis*, 1/203 (24:6). Ayrıca bk. *Eruvin*, 18b; *Pesikta dē-Raḥ Kahāna: R. Kahana's Compilation of Discourses for Shabbaths and Festival Days*, çev. William G. Braude (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 2002), 128-129 (Piska 5); *Sefer ha-Aggadah*, 25 (107).

82 Rashi's Commentary on II.Sa.7:14, *Sefaria* (Erişim 06 Temmuz 2024).

83 *Sefer ha-Aggada*, 25 (107).

yaptığı düşünülürse, söz konusu rivayetin aslında Şit'in doğduğu anda dünyayı Kayin soyunun ve barbarlığın doldurduğunu ifade ettiği düşünülebilir.⁸⁴ Midraşlar ortaya çıkan bu karışık soylar nedeniyle İlk Âdem'in çoğalma görevini hatırladığını, böylece Havva'yı özleyip ona istek duyduğunu zikreder.⁸⁵ Bu sayede yaratılışından itibaren kendisine ahdin sorumluluğu yüklenen Şit dünyaya gelir. Dönem itibarıyla Yunan ve Roma işgaliyle boğuşan Yahudi geleneğinin bir yandan hikmet literatürü ile felsefi alana yönelirken diğer yandan ahdi koruma çabasının bir tezahürü olarak ahdin kökeni Âdem ve onun gerçek oğlu olan Şit'e bağlaması önemli bir vurgudur.⁸⁶ Bu bakımdan Şit'in en büyük görevi, ismiyle içkin şekilde, insanoğlunu kurtuluşa götürecek çağı başlatmak ve gerçek soyun kurucusu olmaktır.⁸⁷ Eskatolojik bir figüre dönüşen Şit, Havva'nın "başka bir soy" tanımına uygun olarak *Midraş'ta* Mesih'in soyundan geleceği Moablı Ruth'un rahmi vasıtasıyla ortaya çıkacak kral soyunun atası olarak yorumlanır.⁸⁸ Midraşlarda bu kurtarıcılık ve liderlik vasfı bazen öyle bir noktaya ulaşır ki kutsal metinde adı geçmeyen pek çok kahraman ona yorulur. Mesela Mesih'in geleceğini dolaylı yoldan haber veren Mika kitabının bir yorumuna göre Asurluların elinden İsrail halkını kurtaracak "yedi çoban" arasında Şit de vardır.⁸⁹

Yahudi-Hıristiyanlık geleneğinde önemli metinler olan apokrif eserlerin Şit anlatıları daha detaylıdır. Miladi 1. yüzyıla tarihlenen ve Yahudi-Hıristiyanların yanı sıra İslam geleneğini de dolaylı yoldan etkilediği düşünülen *Âdem ve Havva'nın Kitabı* (*Life of Adam and Eve*) adlı eserde⁹⁰ Şit ve misyonuna ilişkin pek çok açıklama yapılır. "Dinle ey oğlum! Sana duyduğum ve gördüğüm her şeyi aktaracağım"⁹¹ şeklinde başlayan Âdem'in sözleri, bir yandan cennetten düşüş ve ilk cinayeti anlatırken,⁹² diğer yandan Şit'i kutsal soyun ve ilahi öğretinin öncüsü haline getiren hikmet geleneğine vurgu yapar. Eserde ölüm döşeginde Şit ile 30 erkek 30 kızdan oluşan bütün çocuklarını başına toplayan Âdem'in⁹³ son arzusu olarak cennet yağı ile yağlanma isteği uğruna Şit ve Havva'nın giriştiği tehlikeli yolculuk anlatılır.⁹⁴ Bu yolculukta cennetin kapısına pusu kuran yılan tarafından ısırılan Şit⁹⁵ sebebiyle Âdem, aynı günahı tekrar soyuna bulaştırdığı için Havva'yı azarlar.⁹⁶ Ölümü sonrası babasının yedi gün yasını tutan Şit, başmelek Mikail'in rehberliğinde onu defneder.⁹⁷

Apokrif eserlerden itibaren Şit'le ilgili anlatılar ziyadesiyle Hıristiyan etkiye girer. Yahudi gelenekte Şit soyunu Rut üzerinden Mesih'e bağlayan rivayetler, Hıristiyanlıkla birlikte Mesih'e dönüşen İsa'nın insani kökenlerini Şit'e bağlamaya işlevi görür. Sırf İsa-Mesih'in tufan öncesi köklerini meşrulaştırma adına Hıristiyanlar kutsal metnin kıt Şit anlatılarındaki boşlukları doldurmaya çabalamış gibidirler. Bu bağlamda Şit'le ilgili en detaylı rivayetlerin bulunduğu kitap, önceki Yahudi-Hıristiyan apokrifalarındaki anlatıları toplayan ve Hıristiyan teolojiye uygun şekilde Mesih soyunu Şit'e dayandıran, miladi 3. yüzyılda yaşamış Suriyeli Efrem'e (Ephrem of Edessa/The Syrian) atfedilse de aslında 4.-6. yüzyıllar arasında kompoze edilen *Hazineler Mağarası*'dır (İng. *Cave of Treasures*; Lat. *Spelunca Thesaurum*; Sür. *M'arraṭ Gazzē*).⁹⁸ Bu eserin, Şit rivayetlerini daha da detaylandırması ve yeni anlamlar katması bakımından daha sonra kompoze edilen Matta İncili'nin yorumu *Opus Imperfectum* (5. yy.), *Zuknin Tarihi*

84 Harvey Nash, "The Centaur's Origin: A Psychological Perspective", *The Classical World* 77/5 (May-June 1984), 274.

85 *Midrash Rabbah: Genesis*, 1/195-196 (23:4-5); Rashi's Commentary on Gen.4:25, *Sefaria* (Erişim 08 Temmuz 2024); Graves – Patai, *İbrani Mitleri*, 145.

86 *The Midrash on Psalms*, çev. William G. Braude (New Haven: Yale University Press, 1959), 1/139 (9:7).

87 Chizkuni on Gen.4:25, *Sefaria* (Erişim 08 Temmuz 2024).

88 *Midrash Rabbah: Genesis*, 1/196 (23:5); *Midrash Rabbah: Ruth*, çev. L. Rabinowitz, ed. H. Freedman – M. Simon (London: Soncino Press, 1939), 93 (8:1).

89 Bk. Mic.5:4/5. Bahsi geçen "yedi çoban" arasında Şit'in dışında Âdem, Metuşelah, İbrahim, Ya'kub, Musa ve Davud bulunmaktadır. Bk. *Sukkah*, 52b.

90 Söz konusu eserin tarihlendirilmesi, konusu ve semitik dini gelenekler açısından önemi konusunda bk. *Life of Adam and Eve*, 249-257.

91 *Life of Adam and Eve*, 266 (III/25:1).

92 *Life of Adam and Eve*, 267-268 (III/1-5, 26-29; IV/32:1-2.bâblar).

93 *Life of Adam and Eve*, 267 (III/5:1).

94 *Life of Adam and Eve*, 272 (IV/10-13, 36-43.bâblar).

95 *Life of Adam and Eve*, 272 (IV/37:1-2).

96 *Life of Adam and Eve*, 276-277 (V/14: 1-3; 44:1-5).

97 *Life of Adam and Eve*, 288, 290-291 (V/38-40; 46:1-3; 48:3).

98 E. A. Wallis Budge, "Introduction", *The Book of the Cave of Treasures* (London: The Religious Tract Society, 1927), xiv-xv, 12; Tubach, "Seth in Early Syriac Literature", 188-189.

(*The Chronicle of Zuqnin*/7.-9. yy.) ve *Arılar Kitabı* (*Book of the Bee*/12. yy.) gibi eserlere kaynaklık ettiği düşünülebilir.

Tufan öncesi nesillere ait zengin rivayetler içeren *Hazineler Mağarası*, babası Âdem'e benzeyen Şit'i, tufan öncesi neslin en güçlü, güzel ve mükemmel adamı olarak zikreder.⁹⁹ Bu betimleme miladi 5-6. yüzyıllarda Tanrı suretinde yaratılmanın literal değil, insani mükemmellik şeklinde anlaşıldığını gösterir. Esere göre Âdem, Şit ve Şit soyu Eden bahçesindeki bir dağda, Kayin soyu ise bu dağın eteklerindeki ovada yaşayan iki halktır.¹⁰⁰ Bu dağ, daha sonra yazılan *Opus Imperfectum in Matthaeum*'da "muzaffer dağ" olarak bilinen "magilerin vatanı" kabul edilse de¹⁰¹ *Hazineler Mağarası*'nın şerhi *Zuknik Tarihi*'nde (*The Chronicle of Zuqnin*) Sayılar 24:17'de "Şitoğulları" adıyla geçen antik Sutuların yaşadığı bölgeye denk düşen Seir olarak açıklanır.¹⁰²

Hazineler Mağarası'na göre Âdem ölüm döşeginde iken Şit ve torunlarını bir araya toplar, onları kutsayarak dua eder ve soyunun lideri olacak Şit'e nesilden nesile aktarmasını istediği vasiyetini iletir. Vasiyetinde Âdem, Şit'ten kendisini mürle tütsüleyip mumyalamasını, *Hazineler Mağarası*'na defnetmesini ve bu dağı terk ettiklerinde naaşını da götürerek dünyanın merkezine defnetmesini ister.¹⁰³ Nitekim Nuh ve oğulları tufanın arefesinde mağaraya gelerek Âdem, Şit ve bütün atalarının naaşlarını beraberlerinde götürürler.¹⁰⁴ Anlatının devamında Âdem, Şit'i, soyuna dinî ve millî bir lider atayarak o ve soyunun her daim Kayin soyundan uzak durmasını salık verir.¹⁰⁵ Böylece Şit, insanoğlu arasında Tanrı'yı YHVH adıyla yücelten ilk kişi olur.¹⁰⁶ Ardından yaratılışın 930. yılının 6 Nisan günü, yeniay vakti, aynı gün ve saatte İnsanoğlu'nun (İsa-Mesih) ruhunun çarmıhtan Tanrı katına yükseldiği gibi, Âdem'in ruhu da Tanrı'ya yükselir.¹⁰⁷ Anlatıma göre Şit, babasının vasiyeti üzere onun tütsüleyip mumyalar ve 140 günlük bir yas sürecinin ardından naaşı alıp dağın zirvesindeki *Hazineler Mağarası*'na defneder. Âdem'in vefatı Şit ve ailesinin, Kayin'in lanetli soyundan tamamen ayrılmasına sebep olur. Ta ki yedinci nesilde bu yasa bozulana kadar.¹⁰⁸ *Zuknik Tarihi* adlı eser, Şit'in vefat ettikten sonra babası Âdem'in yanına *Hazineler Mağarası*'na sandıklar dolusu altın, mür ve günnük tütsüsüyle birlikte defnedildiği yazar.¹⁰⁹ Her iki eserde mür ve hazinelere atıf yapılmasının, mağaranın "*Hazineler Mağarası*" olarak anılmasının sebebi, Matta İncili'nde İsa-Mesih'in doğduğu an magilerin ona sunduğu hazine, mür ve tütsüye atıf yapmak¹¹⁰ ve İsa'nın Mesihliğini Âdem ve Şit üzerinden temellendirmektir.

Hazineler Mağarası, insani mükemmellikle yaratılan Şit ve Nuh'a uzanan soyunun Âdem'den aldıkları kutsama ile uzun süre cennetin kenarında, kutsal dağın eteklerinde barış ve kutsallıkla dolu yaşadıklarını ve kendilerini diğer halklardan ayıran bir isimle "Tanrı'nın oğulları" olarak anıldıklarını belirtir.¹¹¹ Demek ki Hristiyan gelenek, Şit'i, Yaratılış kitabında bu isimle anılan ve "insan kızları" denen Kayin soyu ile karışan halkın atası ve lideri kabul etmektedir.¹¹² Buradan yola çıkarak *Hazineler Mağarası*'nın "Tanrı'nın oğulları" olarak andığı Şit ve soyu ile Yaratılış kitabında adı *nefiller* olarak geçen dev halkı özdeşleştirdiği söylenebilir.¹¹³

1.3. Şit'in Kitabı

Şit'le ilgili Tevrat anlatılarında bulunmayan fakat tarihsel süreçte gelişen bir diğer inanç da ona atfedilen ilahî kitaptır. Kitâb-ı Mukaddes'te iması dahi yapılmayan bu konu, Şit'e babası Âdem'in sahip olduğu

99 *The Book of the Cave of Treasures*, 71 (Fol. 8b, col.2); Solomon of Akhlāt, *The Book of the Bee*, çev. E. A. Wallis Budge (New Jersey: Gorgias Press, 2006), 27 (XVIII.bâb).

100 *The Book of the Cave of Treasures*, 71 (Fol. 8b, col.2).

101 Tubach, "Seth in Early Syriac Literature", 199.

102 *The Chronicle Zuqnin: Parts I and II. From the Creation to the Year 506/7 AD*, ed. Amir Harrak (New Jersey: Gorgias Press, 2017), 1/14 (I/F3v).

103 *The Book of the Cave of Treasures*, 73 (Fol.9a, col.1).

104 *The Chronicle Zuqnin*, 1/18 (I/F4r).

105 *The Book of the Cave of Treasures*, 72-73 (Fol.9a, col.1).

106 Tubach, "Seth in Early Syriac Literature", 199.

107 Ayrıca bk. Budge, *The Book of the Bee*, 28 (XVIII.bâb/1.dipnot).

108 *The Book of the Cave of Treasures*, 71-73 (Fol.9a-b, col.1-2).

109 *The Chronicle Zuqnin*, 1/14 (I/F3v).

110 Bk. Mat.2:11.

111 Yar.6:2; Solomon of Akhlāt, *The Book of the Bee*, 27 (XVIII.bâb).

112 Budge, *The Book of the Bee*, 27 (XVIII.bâb/3.dipnot).

113 Tubach, "Seth in Early Syriac Literature", 195-196.

atalık, dinî ve millî liderlik gibi görevlerin atfedilmesiyle Helenistik dönemde yazılan apokrif eserlerde yer alır. Aslında Kitâb-ı Mukaddes'te açıkça verildiği belirtilen ilk ilahî kitabın Musa Peygamber'e ait olduğu söylenebilir. Fakat Yahudi ve Hristiyan geleneğe bağlı apokrif ve pseudepigrafik edebiyatta, kutsal metinde adı geçen ve önemine binaen daha detaylı rivayetlerle hayatı aktarılan pek çok şahsiyete ilahî kitap atfedilmiştir.¹¹⁴ Bu şahsiyetlerden biri de yıldızı II. Mabel döneminde Pers, Yunan, Roma kültürüyle içli dışlı olan Yahudi ve Hristiyan gelenekte parlayan Şit'tir. Şit'le ilgili ilk veriler sunan apokrif *Ben Sira* ve *Jübileler*'de onun vahiy aldığı ya da herhangi bir kitap yazdığına dair doğrudan ifade yoktur. Hatta *Jübileler* Şit'i atlayarak onun yedinci kuşaktan torunu Hanok'tan (İdris) bahsederken onun insanoğlu içinde ilk kez yazıyı öğrenen, ilim ve hikmetten haberdar olan ve öğrendiği bütün hikmeti kendisinden sonrakilere aktarmak için kaydeden kişi olduğunu söyler.¹¹⁵ Aslında *Jübileler*'in haklı olarak belirttiği gibi II. Mabel döneminde Yahudiler arasında popüler olan şahsiyetin Şit değil Hanok olduğunu belirtmek daha yerinde olur ki ona atfedilen çok sayıda apokrifanın varlığı bunu destekler.¹¹⁶ Fakat *Ben Sira*'da Şit'in yarı melekse bir statüye yükseltilmesi, onun insanlığın atası olmasının yanı sıra Âdem'den peygamberlik ve liderlik gibi görevleri de devraldığı anlayışının gelişmesini sağlamış olmalıdır.¹¹⁷

Kanaatimizce Şit'i *Ben Sira*'dan sonra bu kadar yüce bir konuma yükselten ilk unsur onun adına kurulan gnostik ekol Şitiyenlik'tir. Şitiyenlik bu makelenin sınırlarını aşmakta ve farklı bir çalışmanın konusu olmayı hak etmektedir. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, Helenistik dönemde ilk Yahudi gnostik hareket olarak ortaya çıkan Şitiyenliğin Yahudi gelenekteki Şit anlayışını şekillendirmesi¹¹⁸ ve Hristiyanlığın neşetiyle bu gelenekte yapılanmasıdır. Muhtemelen Şitiyenlik, İraneus (doğ. 130) ve Romalı Hippolytus (öl. 236) gibi Hristiyan bilginlerce sapkın bir hareket olarak kabul edilse de¹¹⁹ Şit'e dayalı gizli öğreti geleneğini Hristiyan öğretiye yayararak onunla ilgili rivayet kültürünün doğmasını sağlamıştır.

Bu minvalde Şit'in yazılı bir yasa ile irtibatına dair Yahudilik'teki ilk anlatılar, gnostik Şitiyenlerin aktif olduğu dönemlerde yazılan *Midraş Rabbah*'ta yer alır. Bu eserde kendisine adeta bir kurtarıcı imajı çizilen Şit'in, Âdem'in öğrettiği ilim, hikmet ve bütün dünyevi yetenekleri edinip kemale erdikten sonra babasından bütün ilahî buyrukların ve dünyevi görevlerin yazılı olduğu bir kitap aldığı aktarılır. "Parşömen, tomar" olarak zikredilen bu kitap, Âdem'in soyuna devrettiği "Tora" yani "ilk yasa" olarak zikredilmiştir.¹²⁰ Ardından ilahî bir devir teslim törenini andırır şekilde Tanrı'nın Âdem için yaptığı elbiseyi giyerek görevi devralan Şit, aynı elbise vasıtasıyla görevini Enoş yoluyla Metuşelah ve Nuh'a iletir.¹²¹ Şit ve soyu nesiller boyu ancak bu yasaya sadık kalarak temiz kalıp Kayin soyundan ayrı yaşayabilmişlerdir.¹²²

Ebionit (Yahudi-Hristiyan) ve Hristiyan cemaatlerde Şit'in bir kitabı olduğuna dair anlatılara dayalı olarak Şitiyen etkinin daha baskın olduğu söylenebilir. Bu bağlamda *Âdem ve Havva'nın Kitabı* adlı apokrif eserde, *Midraş* anlatısına benzer şekilde, Havva'nın ölmeden önce Âdem'den emanet aldığı, Tanrı'dan duydukları her sözü içine kazıdıkları taş levhaları Şit'e devrettiği ve diğer altmış çocuğundan bu buyruklara teslim olmalarını istediği kaydedilir.¹²³ Metne göre Şit, bu levhalara kendi bilgisini de ekleyerek soyuna aktarmıştır. Rivayete göre bu kutsal metnin varlığı bilinse de Mikail'in dilinde yazıldığı için Kral Süleyman'a kadar hiç kimse onu okuyamamıştır. Buna muvaffak olan tek kişi Süleyman olmuş ve edindiği ilahî hikmet sayesinde Kutsal Mabel'di inşa etmiştir. Bu yüzden Kral Süleyman kitaba "insan

114 Bu eserler hakkında bk. *The Old Testament Pseudepigrapha I-II*, ed. James H. Charlesworth (New York: Doubleday, 1985).

115 *Jubilees*, 36-37 (IV:17-18).

116 Ayrıntılı olarak bk. "Enoch I-II-II", *The Old Testament Pseudepigrapha*, 1/5-316.

117 Tigheelaar, "Seth in Sirach", 182, 186.

118 Sean Martin, *Gnostikler: İlk Hristiyan Sapkınlar*, çev. Eylem Ç. Babaoğlu (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2010), 100.

119 Hippolytus, *Refutation of All Heresies*, çev. M. David Litwa (Atlanta: SBL Press, 2016), 324-325, 329 (5:7-9, 22); Tuomas Rasimus, "Ophite Gnosticism, Sethianism and the Nag Hammadi Library", *Vigiliae Christianae* 59/3 (August 2005), 235-237.

120 *Midrash Rabbah: Genesis*, 1/204 (24:7).

121 *Midrash Rabbah: Numbers*, 1/101 (4:8). Tanrı'dan Âdem'e tevdi edilen bu kutsal elbise, ilk insan ve dünyanın ilk doğanı olarak onun misyonunu temsil eder. Bu elbisenin önce Şit'e sonra da Nuh'a nakline dair bk. Nissan Rubin – Admiel Kosman, "The Clothing of the Primordial Adam as a Symbol of Apocalyptic Time in Midrashic Sources", *Harvard Theological Review* 90/2 (1997), 169-174; Howard Schwartz, *Tree of Souls: The Mythology of Judaism* (New York: Oxford University Press, 2004), 437-438.

122 *PRE*, 158-159 (26A.i.).

123 *Life of Adam and Eve*, 292-294 (V/49-51. bâblar).

eliyle yazılmayan” anlamında¹²⁴ *Aşıl Kitabı* (*Achilleian Document*) adını vermiştir.¹²⁵ Bu rivayette muhtemelen tufan öncesine ait dille yazılan metnin tufan sonrasında Babil Kulesi’ni yapmaya çalışan insanların dillerinin karıştırılması¹²⁶ sebebiyle okuyamamaları, yani bu kadim hikmetten nasiplenememeleri vurgulanır.

Kilise’nin baskın otoritesi sebebiyle erken dönem Hristiyanlık’taki gibi açıkça ifade edilmese de sonraki bazı Hristiyan bilginler de Şit’in kitabına ya da en azından ondan gelen bir hikmet geleneğine atıf yapmışlardır. *Jübileler* kitabının yorumcusu E.A.W. Budge (öl. 1934), bu kitapta geçen “Hanok’un insanoğlu içinde ilk yazı yazan kişi ve ilim geleneğinin kurucusu olduğu” şeklindeki ifadeleri açıklarken, Hanok hikmetinin Şit’ten aktarıldığı şeklinde Bizanslı tarihçi İoannis Malalas’ın (öl. 578) rivayetini aktarır.¹²⁷ Ona göre Şit bu hikmeti meleklerden öğrenmiş fakat tufan esnasında bu hikmet kaybolmuş ve tufandan sonra bir şekilde Arpakşad oğlu Kâinâm (Salih) tarafından bulunmuştur.¹²⁸ Hristiyan gelenekte kadim hikmetin Şit’ten Hanok’a geçtiğine dair ifadeler muhtemelen Şitiyenliğin etkisiyle İsa-Mesih gibi göğe çekildiği belirtilen Hanok’un yüceliğini Şit’e aktarma gayreti olarak yorumlanabilir. Bir diğer kaynak olan *Arılar Kitabı* da Şit zamanında dünyaya kitabı ilmin geldiğini fakat Kilise’nin bu gerçeği reddettiği aktararak Şit’in bir kitap yazmış olabileceği imasında bulunur.¹²⁹ Benzer şekilde *Zuknin Tarihi* de açıkça ona ait bir kitap olduğunu belirtmese de Şit’in oğullarına uyması gereken buyruklara ilişkin bazı yazmalar bıraktığını zikreder.¹³⁰ Dolayısıyla Helenistik dönem eserlerinden İslam hakimiyetinin yükseldiği Orta Çağ’a kadar aktif şekilde var olan Şitiyenlik etkisini kaybetse de Şit’e ait ilahi bir kitaba ve kadim hikmet geleneğine dair bir inanç yapısının temeli atılmıştır.

2. İslam Geleneğinde Şit Peygamber

İslam geleneğinde Şit’e dair anlatılar tahlil edildiğinde onun bir yandan kendisine kitap verilmiş bir peygamber diğer yandan da Kur’an’da adı geçen diğer peygamberlere nazaran hayatı daha önemsiz şekilde aktarılan bir figür olduğunu belirtmek gerekir. Yahudi-Hristiyan kutsal kitap geleneğine benzer şekilde gelişen bu ikircikli bakışın muhtemel sebebi, Kur’an-ı Kerim’de adı geçmeyen Şit’in yine de bir peygamber olarak İslam kaynaklarına geçmesidir. Kur’an’da Âdem’in çocuklarına dair tek anlatı, isim belirtilmeden anlatılan ve amacı Hz. Muhammed’in peygamber olduğunu bildikleri halde ona inanmayan hatta tuzak kuran Yahudilere ders verme amacı taşıyan Maide 5/27-31’deki Hâbil-Kabil kardeşlerin hikâyesidir.¹³¹ Bunun dışında Âdem ve soyu hakkında Kur’an’da hiçbir bilgi verilmemiş, tarihî kaynaklar boşlukları Ehli Kitap’tan aldıkları peygamber hikayeleriyle doldurmaya çalışmıştır.

Şit adının geçtiği ilk İslam kaynağı, Hz. Muhammed’den Âdem’e ulaşan soy zincirinin aktarıldığı İbn İshak’ın (öl. 768) *Siyer*’idir. Bu eserde Şit, Peygamberimiz’in 47. göbekten atası olarak *Şis* (شيث) adıyla geçer. Aslında Şit’in, Şis şeklinde zikri ilk dönem tarih kaynaklarında bolca mevcuttur. Bu telaffuz farklılığı, İbranice *Şet/Şit* adının son harfi olan tav’ın (ת/ת) Arapça ş harfi (ث/ث) İng. th) ile karşılanmasıdır.¹³² İbn İshak’ın Yahudi geleneğindeki kabule uygun şekilde İdris Peygamber’in dünyada ilk kez yazı yazan insan olabileceğine dair ifadesinden¹³³ ve bu eserin kaynaklık ettiği İbn Hişam’ın (öl. 833) *Siret-i İbn-i Hişam*’daki soy zincirinin zikredildiği yerde aynı peygamberin Âdemoğulları içindeki ilk peygamber olduğuna dair net açıklamasından¹³⁴ bu iki müellifin yaşadığı 7. ve 8. asırda (h. 2. yy.) İslam âlimleri arasında Âdem ve Şit’in ilahî bir kitaba sahip iki peygamber olduklarına dair bir inancın henüz yerleşmediği söylenebilir.

124 *Life of Adam and Eve*, 294 (VI/d dipnotu).

125 *Life of Adam and Eve*, 294 (VI. bâb).

126 Babil Kulesi anlatısı için bk. Yar.11:1-9.

127 Budge, *The Books of Jubilees*, 37 (IV:17’ye ait dipnot).

128 Budge, *The Books of Jubilees*, 66-67 (VIII:3-4’e ait dipnot).

129 Solomon of Akhlat, *The Book of the Bee*, 28 (XVIII. bâb).

130 *The Chronicle Zuqnin*, 1/14 (I/F3v).

131 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2004), 6/160.

132 Bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Darü’l-Kitabi’l-Arabi, 1990), 1/16.

133 Muhammed İbn İshak, *Siyer*, haz. Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Önel (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 71-72.

134 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/38.

Bu iki eserden kısa bir süre sonra telif edilen *el-Ma'arif*'te İbn Kuteybe (öl. 889) Şit'le ilgili daha ayrıntılı bilgiler aktarır. Takriben yarım asır içindeki rivayetlerde bu değişimin sebebi, kendisinin de belirttiği gibi İbn Kuteybe'nin İsrailiyyat'a vukufiyetidir. Tevrat'a göre Şit'in ağabeyi Hâbil yerine bağışlandığını belirten müellif, Vehb b. Münebbih'e dayanarak onun Âdem'in en güzel ve en faziletli oğlu olduğunu, babasının temsilcisi ve insanlığın atası olarak Kabe'yi inşa ettiğini ve Allah'ın ona 50 sahifelik bir kitap indirdiğini belirtir.¹³⁵ *Âdem ve Havva'nın Kitabı* isimli apokrif eserde geçen bu bilginin rakam belirtilerek İbn Kuteybe tarafından zikri, apokrif eserlere dayalı peygamberlik anlatılarının İslam geleneğine sirayet ettiğini gösterir. Hatta o, yine Vehb b. Münebbih kanalıyla Âdem'in Hazineler Mağarası'na gömüldüğüne dair yanlış bir rivayetin olduğunu fakat onun aslında Cahiliyye Arabınca mukaddes kabul edilen Ebûkubey's Dağı'na gömüldüğü belirtir.¹³⁶ Onun açıklaması Suriyeli Efrem'e dayalı rivayetlerin genel olarak bilindiği fakat ilgili anlatıya dair bir İslamileştirme çabasını düşündürmektedir.

İslam peygamberlik ve kutsal metin anlayışına Şit ve kitabının eklenmesiyle onun hayatı hakkında daha fazla detay verme çabası ortaya çıkar. Bu bağlamda Taberî (öl. 923), İbranice kökenli Şit adının "Allah'ın hediyesi" olduğunu belirterek onun, Âdem'in en üstün oğlu olarak veliaht ve halef kılındığını, ayrıca Âdem'in diğer çocuklarının soyları tufanda yok olmuşken onun soyunun baki kaldığını belirtir. Diğer yandan Şit'in peygamberliği ve ona kitap verildiği inancı Müslümanlar arasında meşhur olunca, Taberî kendisinden önce ortaya çıkan bu inancı irdelemeden Ebuzer Gıfârî senediyle Hz. Muhammed'e dayandırmakta bir beis görmez.¹³⁷ Ne var ki senet olarak sadece İbn Hibbân'ın (öl. 965) *es-Sahîh*'ine dayanan bu rivayet, hadis uleması tarafından sahih kabul edilmemiştir.¹³⁸ Ölümeleri arasında 40 yıl olan bu iki âlimden hangisinin diğerini etkilediği meselesi bizim mevzumuz değildir. Burada önemli olan, Ehli Kitap kaynaklarından geldiğine şüphe olmayan bu rivayetlerin her defasında daha fazla İslami motifle aktarılmasıdır. Örneğin apokrif eserlerdeki Âdem'in cenaze törenine ilişkin anlatılar İslamileştirilerek Şit'in Cebraîl'in direktifiyle babasının cenazesini yıkadığı, 31 tekbirlik cenaze namazı kıldığı ve Ebukubey's dağına defnettiği şeklinde aktarılır. Babasından sonra yeryüzünün halifesi kılınan Şit, Âdem soyunun padişahı sıfatıyla Mekke'de ikamet etmiş ve her yıl hac yapmıştır.¹³⁹ İlginçtir Şit'e suhuf indirildiği bilgisini Hz. Muhammed'e dayandıran Taberî'nin kendiyse çelişerek aynı eserde İdris'e kadar hiç peygamber gönderilmediğini zikretmesi¹⁴⁰ ve kendilerine suhuf indirilen peygamberlerle ilgili Âlâ suresinin 18. âyet tefsirinde Şit'i anmaması¹⁴¹ gibi durumlar, onun verileri karşılaştırmadan ve tahlil etmeden aktardığını gösterir. Ne olursa olsun Şit'in kitabına dair rivayetler hem Âlâ suresinde İbrahim ve Musa'dan önce indirildiği açıklanan "önceki sahifelerde (*eş-şuhufi'l-ûlâ*)"¹⁴² ifadesiyle hem de Ebûzer el-Gıfârî'den nakledilen hadisle desteklenmiş ve günümüzde dahi onun babasından aldığı 21 sayfalık vahyi kendi 29 sayfalık vahyiyle birleştirerek 50 sayfalık ilk kutsal kitabı oluşturduğu kabulüne dönüşmüştür.¹⁴³ Fakat böyle bir yorumun İslam ulemasında Taberî ve Zemahşerî (öl. 1143) dışında kabul edildiğini söylemek zordur.¹⁴⁴

Gazzâlî sonrası tarihi kaynaklarındaki Şit anlatılarına doğru inanç ve siyasi anlayışının da eklendiği dikkat çeker. Bu dönem tarihçilerinden İbnü'l-Esir (öl. 630/1233), Şit'in, Âdem'in yalnız doğan tek çocuğu olduğunu belirtir.¹⁴⁵ Başka tarih kaynaklarında da aktarılan bu özellik, Âdem'in her biri ikiz

135 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma'arif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Daru'l-Ma'arif, 1960), 20.

136 İbn Kuteybe, *el-Ma'arif*, 19.

137 Ebu Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Güntünca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2023), 1/112.

138 Mehmet Altuntaş, "An Evaluation on Suhuf/Books Sent to the Prophets in Quran", *Turkish Studies* 11/12 (2016), 3.

139 Taberî, *Tarih-i Taberî*, 1/114-115.

140 Taberî, *Tarih-i Taberî*, 1/115.

141 Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Cami'u'l-Beyan 'an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki (Kahire: Daru'l-Hicr, 2001), 24/324-325.

142 el-Ala 87/19.

143 M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 101.

144 Bk. Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Riyad: basım yeri yok, 1998), 6/360. Ayrıntılar için bk. Ömer Dumlu, "Suhuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/477-478; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 5/606.

145 İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Bahar Yayınları, 1985), 1/43-44.

doğan 120 çocuğu¹⁴⁶ içerisinde Şit'i biricik kılmak için zikredilir. İbnü'l-Esîr, Şit'in hayatını farklı milletlerin dinî tarihleriyle detaylandırma çabasına da girer. O, Pers mitlerinde ilk insan olarak anlatılan Keyumers'in (Gayōmart) Âdem, onun spermlerinden yaratılan Mîşâ'nın (Mašîa) ise Şit olduğunu belirtir.¹⁴⁷ Öncekilerin aksine Şit'e verilen herhangi bir ilahî kitaptan veya vahiyden bahsetmeyen İbnü'l-Esîr, Âdem'in oğluna şifahi yoldan sırlı bir bilgi bıraktığını ve bunu asla kardeşini kıskançlıktan öldüren Kâbil ve soyuna açıklamamasını buyurduğu şeklinde aktarır.¹⁴⁸ Yine bu dönemde yükselen tasavvufî anlayışın etkisiyle İslam'da ortaya çıkan *el-İnsânu'l-Kâmil* kavramına dayalı ilahî ilim ve hikmetin ilk muhatabı¹⁴⁹ ve *Nur-i Muhammedî*'nin taşıyıcısı Âdem ve bu öğretilerine dair hikayelerde Şit, bu geleneğin mirasçısı ve aktarıcısı konumuna yükseltilir.¹⁵⁰ Yahudi-Hristiyan hikmet edebiyatındaki ilahî sır vakıf olmuş İlk Âdem motiflerine benzeyen bu rivayetler, İslam geleneğinin sadece Âdem ve Şit hususundaki boşlukların Ehli Kitap geleneği ile doldurulmadığını aynı zamanda onlara ait literatürün ilahî hikmet, insan ve kutsal tarih anlayışının da İslami eserlere de sirayet ettiğini ima eder.

Sonuç

İnsanlığın ortaya çıkışıyla ilgili geleneksel inançlar kimi zaman varlığı bilinen fakat geleneği tarihe karışmış kimi şahsiyetlere dayalı hikayeler marjinal bir insanlık tarihi sunar. Bu şahsiyetlerden biri olan Şit, geç antik dönemin aktif inanç figürlerinden biri olarak sadece Yahudi ve Hristiyan geleneklerde değil, İslam'da da kendine yer bulmuştur. Kutsal kitap geleneğinde Âdem'in üçüncü oğlu olan Şit'in, adı unutulmuş ve/veya önemi yitirilmiş insanlığın ilk atası olduğu söylenebilir. Çünkü bütün semitik geleneklere göre tufan öncesinin ortak atası sayılan ve diğer bütün çocukları yok olan Âdem'in, tufandan sonra soyu Nuh aracılığıyla devam eden tek çocuğu olması hasebiyle Şit, insanlığın gerçek atası olmaya daha layık görünmektedir.

Ne var ki Şit'e ilişkin Tevrat hikayelerinden sonra onu anlatan bütün rivayetler Helenistik dönemden itibaren boyut değiştirmiş ve kutsal metnin tarih anlayışına alternatif ayrıntılar ortaya çıkmıştır. En temel anlamda ata, insanoğlunun ilk öğretmeni hatta peygamberi kabul edilen Âdem'in misyonunu ve mirasını devralan Şit, kişiliği ve soyu itibarıyla şeytanlaştırılan Kayin'in karşısına konumlandırılmış ve gnostik bir tarih algısı oluşturulmuştur. Babasından devraldığı misyonun Şit'e verilen bir kitap üzerinden betimlendiği bu yeni tarih anlatısı, Helenistik dönemin Yahudi gnostik hareketi Şitiyenliğin etkisiyle meşhur olmuş ve görünüme göre dinî ortodoksiye zarar vermeye başlamıştır. Bu durum, Şit'in Yahudi ve Hristiyan gelenekte aşamalı olarak önemsizleştirilmesine ve unutulmasına sebep olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de ise Şit'e herhangi bir atıf yapılmasa da peygamberler tarihindeki ve Hz. Muhammed'in soyundaki boşlukları doldurma amacıyla İsrailiyyat'tan alınmış rafinesiz rivayetler, Şit'in peygamberliğine dayalı bir inanç unsuru ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Şit'in peygamberliğine iman, İslam'ın peygamberlik ilkesine aykırı olmasa da bu gibi rivayetler Yahudi-Hristiyan kültüre benzer bir İslami gnostik tarih tasavvurunun varlığına işaret eder. Fakat mezkûr gnostik unsurların gelenek tarafından denetime tabi tutulduğu ve İslami motiflerle harmanlanarak Şit'i kitap sahibi bir peygamberin ötesinde ilahî hikmete nail olarak Nur-ı Muhammedî'yi Hz. Muhammed'e taşıyan misyon sahibi bir kişilik haline getirdiği ortadadır.

146 Taberî, *Tarih-i Taberî*, 1/110.

147 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, 1/44.

148 İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, 1/45.

149 İsmail Lala, "Qur'anic Knowledge and Akbarian Wisdom: İbn 'Arabî's Daring Hermeneutics in *Fuṣūṣ al-ḥikam* [Kur'anî Bilgi ve Ekberî Hikmet: *Fuṣūṣ al-Hikem*'de İbn Arabî'nin Cesur Hermenötiği]", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/1 (June 2021), 484.

150 Ayrıntılar için bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 100; M. Faruk Gürtunca, *Altıparmak Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım Pazarlama, 2023), 58-63.

Kaynakça

- Altuntaş, Mehmet. "Kur'an'da Peygamberlere Gönderilen 'Suhuf'lar/Kitaplar' Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies* 11/12 (2016), 1-24.
- Annus, Amar. "Sons of Seth and the South Wind". *Mesopotamian Medicine and Magic: Studies in honor of Markham J. Geller*. ed. Strahil V. Panayotov – Luděk Vacín. 9-24. Boston: Brill, 2018.
- Bacher, Wilhelm - Seligsohn, Max. "Seth: In Rabbinic Literature". *The Jewish Encyclopedia*. ed. Isidore Singer. 11/207. New York: Funk and Wagnalls Company, 1906.
- Black, Jeremy vd. (ed.). *A Concise Dictionary of Akkadian*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2000.
- Burns, Dylan M. "Sethian Crowns, Sethian Martyrs? Jewish Apocalypses and Christian Martyrs in a Gnostic Literary Tradition". *Numen* 61/5-6 (2014), 552-568.
- Chabad. https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/63255/jewish/The-Bible-with-Rashi.htm (Erişim 23 Haziran 2024).
- Cheyne, Thomas K. "Seth". *Encyclopaedia Biblica: a Critical Dictionary of the Bible*. ed. T. K. Cheyne - J. Sutherland Black. 4/4410-4411. London: The Macmillan Company, 1899.
- De Vaux, Roland. *The Early History Of Israel*. çev. D. Smith. London: The Westminster Press, 1978.
- Diakonoff, I. M. "Father Adam". *Vorträge Gehalten auf der 28. Rencontre Assyriologique Internationale in Wien 6.-10. Juli 1981*. ed. Hans Hirsch – Hermann Hunger. 16-24. Horn: Berger, 1982.
- Dumlu, Ömer. "Suhuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/477-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Efros, Israel. "Holiness and Glory in the Bible: An Approach to the History of Jewish Thought". *The Jewish Quarterly Review* 41/4 (April 1951), 363-377.
- Friedman, Richard E. *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?* çev. Muhammet Tarakçı. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Gesenius, William. *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. çev. Edward Robinson. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Ginza Rabba: *The Great Treasure (Right Volume)*. çev. Qais Mughashghash Al-Saadi – Hamed Mughashghash Al-Saadi. Germany: Darbshai, 2019.
- Graham, Lloyd D. "Which Seth? Untangling Some Close Homonyms from Ancient Egypt and the Near East". *Prague Egyptological Studies* 27 (2021), 60-96.
- Graves, Robert – Patai, Raphael. *İbrani Mitleri*. çev. Uğur Akpur. İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- Gündüz, Şinasi. *Sabiller: Son Gnostikler*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2016.
- Gürtunca, M. Faruk. *Altıparmak Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım Pazarlama, 2023.
- Hippolytos. *Refutation of All Heresies*. çev. M. David Litwa. Atlanta: SBL Press, 2016.
- Hirsch, Emil G. – Barton, George A. "Seth". *The Jewish Encyclopedia*. ed. Isidore Singer. 11/207. New York: Funk and Wagnalls Company, 1906.
- Hirschberg, Haïm Z. "Seth". *Encyclopaedia Judaica*. ed. F. Skolnik- M. Berenbaum. 18/319. Jerusalem: Thompson & Gale, 2007.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdülmelik. *es-Siret'ün-Nebeviyye I-II*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmüri. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1990.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemalüddin Abdülmelik. *Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. İstanbul. Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn İshak, Muhammed. *Siyer*. haz. Muhammed Hamidullah. çev. Sezai Önel. İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Ma'arif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dârü'l-Ma'arif, 1960.
- İbn Meymûn, Musa. *Delâletü'l-Hâirîn*. çev. Osman Bayder - Özcan Akdağ. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- İbnü'l-Esir, İzzeddîn. *el-Kamil fi't-Tarih*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1985.
- İvgin, Enis – Çınar, Aynur. "Kötülük Kavramı Bağlamında Yahudi ve İslam Geleneğinin Evel/Hâbil-Kayin/Kâbil Kışasını Yorumlaması". *Genç Mütefekkirler Dergisi* 5/2 (Haziran, 2024), 476-507.
- Jastrow, Marcus. *Dictionary of Targumim, The Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*. London: Luzac & G.P. Putnam's Sons, 1903.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Tefsiri*. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Klijn, A.F.J. *Seth in Jewish, Christian and Gnostic Literature*. Leiden: Brill, 1977.
- Knohl, Israel. "Cain: Son of God or Son of Satan?". *Jewish Biblical Interpretation and Cultural Exchange: Comparative Exegesis in Context*. ed. Natalie B. Dorhmann – David Stern. 37-50. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2004.

- Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma*. Kitabı Mukaddes Şirketi. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2016.
- İsmail Lala, "Qur'anic Knowledge and Akbarian Wisdom: İbn 'Arabî's Daring Hermeneutics in *Fuṣūṣ al-ḥikam* [*Kur'anî Bilgi ve Ekberî Hikmet: Fusûsü'l-Hikem'de İbn Arabî'nin Cesur Hermenötiği*]" . *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/1 (June 2021), 479-493.
- Life of Adam and Eve*, içinde *The Old Testament Pseudepigrapha*. çev. M. D. Johnson. ed. James H. Charlesworth. New York: Doubleday & Company, Inc., 1985.
- Martin, Sean. *Gnostikler: İlk Hristiyan Sapkınlar*. çev. Eylem Ç. Babaoğlu. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2010.
- Midrash Rabbah: Genesis-I*. çev. H. Freedman vd. London: The Soncino Press, 1961.
- Midrash Rabbah: Numbers*. çev. H. Freedman – M. Simon. London: Soncino Press, 1939.
- Midrash Rabbah: Ruth*. çev. L. Rabinowitz, ed. H. Freedman – M. Simon. London: Soncino Press, 1939.
- Murtonen, A. *A Philological and Literary Treatise on The Old Testament Divine Names: אל, אלוה, אלהים and יהוה*. Helsinki: y.y., 1952.
- Nash, Harvey. "The Centaur's Origin: A Psychological Perspective". *The Classical World* 77/5 (May-June 1984), 273-291.
- Orlov, Andrei. *The Glory of the Invisible God*. New York: T&T Clark, 2019.
- Pesikta de-Rab Kahana: R. Kahana's Compilation of Discourses for Shabbaths and Festival Days*. çev. William G. Braude. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 2002.
- Pirḳê de Rabbi Eliezer*. çev. Gerald Friedlander. New York: Hermon Press, 1970.
- Pitard, Wayne T. "Arameans". *Peoples of the Old Testament World*. ed. Alfred J. Hoerth vd. 207-230. Cambridge: Baker Books, 1994.
- Rasimus, Tuomas. "Ophite Gnosticism, Sethianism and the Nag Hammadi Library". *Vigiliae Christianae* 59/3 (August 2005), 235-263.
- Ryssel, Victor. "Hagiographa". *The Jewish Encyclopedia*. ed. Isidore Singer. 6/149-150. New York: Funk and Wagnalls Company, 1906.
- Rubin, Nissan – Kosman, Admiel. "The Clothing of the Primordial Adam as a Symbol of Apocalyptic Time in Midrashic Sources". *Harvard Theological Review* 90/2 (1997), 155-174.
- Sandmel, Samuel. "Genesis 4:26b". *Hebrew Union College Annual* 32 (1961), 19-29.
- Schwartz, Howard. *Tree of Souls: The Mythology of Judaism*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Sefaria. <https://www.sefaria.org/?home> (Erişim 27 Haziran 2024).
- Sefer ha-Aggadah: The Book of Legends*. çev. W. G. Braude. ed. H. N. Bialik – Y. H. Ravnitzky. New York: Schocken Books, 1992.
- Simpson, Cuthbert A. – Bowie, Walter R. "The Book of Genesis". *The Interpreter's Bible-I*. Nashville: Abigdon Press, 1984.
- Solomon of Akhlat. *The Book of the Bee*. çev. E. A. Wallis Budge. New Jersey: Gorgias Press, 2006.
- Soncino Babylonian Talmud*. ed. I. Epstein – J. H. Hertz. London: The Soncino Press, 1935-1948.
- Soury, Jules. *Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini*. çev. Harun Güngör – H. İbrahim Açmaz. İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2008.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki. Kahire: Daru'-Hicr, 2001.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Güntunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2023.
- Targum Neofiti 1: Genesis*. çev. Martin McNamara. Minnesota: The Liturgical Press, 1992.
- Targum Pseudo-Jonathan: Genesis*. çev. Michael Maher. Minnesota: The Liturgical Press, 1992.
- te Velde, Herman. "Seth". *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*. 3/269-271. New York: Oxford University Press, 2001.
- The Book of Jubilees: The Little Genesis*. çev. R. H. Charles. London: Adam and Charles Black, 1902.
- The Book of the Cave of Treasures*. çev. E. A. Wallis Budge. London: The Religious Tract Society, 1927.
- The Chronicle Zuqnîn: Parts I and II. From the Creation to the Year 506/7 AD*. ed. Amir Harrak. New Jersey: Gorgias Press, 2017.
- The Midrash on Psalms-I*. çev. William G. Braude. New Haven: Yale University Press, 1959.
- The Old Testament Pseudepigrapha I-II*. ed. James H. Charlesworth. New York: Doubleday, 1985.
- The Wisdom of Ben Sira*. çeviri ve yorum. Patrick W. Skehan – Alexander A. Di Lella. New York: Doubleday, 1987.
- Tigheelaar, Eibert. "Seth in Sirach (Ben Sira 49:16)". *Eve's Children: The Biblical Stories Recall and Interpreted in Jewish and Christian Traditions*. ed. Gerald P. Luttikhuisen. 178-186. Leiden: Brill, 2003.
- Tora ve Aftara: Bereshit*. çev. Yitshak Haleva. ed. Moşe Farsi vd. İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2010.

- Tubach, Jürgen. "Seth in Early Syriac Literature". *Eve's Children: The Biblical Stories Recall and Interpreted in Jewish and Christian Traditions*. ed. Gerald P. Luttikhuisen. 187-201. Leiden: Brill, 2003.
- van Koppen, Frans vd. "Late Bronze Age Inscriptions from Babylon, Assyria, and Syro-Palestine". *Historical Sources in Translation The Ancient Near East*. ed. Mark W. Chavalas. 134-181. New Jersey: Blackwell Publishing, 2006.
- Wintermute, O. S. "Jubilees". *Old Testament Pseudepigrapha*. ed. James H. Charlesworth. 2/35-51. New York: Doubleday & Company, Inc., 1985), 2/43.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşaf*. Riyad: y.y., 1998.

Makale Bilgi Formu

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

İntihal Beyanı: Bu makale *iThenticate* tarafından taranmıştır.